

Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd

Bakalářská práce

Téma: **Proměna česko - německého pohraničí po roce
1989 (z bezpečnostního hlediska)**

Autor: **Jan Kříž**

Rok: **2006**

Vedoucí práce: **Doc. PhDr. Jaroslav Kučera, CSc.**

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci zpracoval samostatně s použitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze, dne 17. května 2006

Projekt bakalářské práce

Autor : Jan Kříž, 5.semestr IMS, 2005/2006

E-mail: krizjan@atlas.cz

Téma: **Proměna česko-německého pohraničí po roce 1989 (z bezpečnostního hlediska)**

Předpokládané datum dokončení práce: červen 2006

Vedoucí bakalářského semináře: PhDr. Marek Pečenka

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Jaroslav Kučera

Charakteristika tématu:

Práce se bude zabývat proměnou bezpečnostních poměrů v česko-německém pohraničí po roce 1989. Jedná se o oblast, kterou až do roku 1989 probíhala „železná opona“, a kde byly rozmístěny četné vojenské jednotky jak ČSSR, obou německých států, tak i SSSR a USA. Právě po roce 1989 došlo k významným vojenským změnám v celé oblasti, které bych se chtěl pokusit zachytit.

Cíl a zdůvodnění práce:

Prvním cílem práce je zmapovat strukturu a rozmístění vojenských jednotek v pohraničních oblastech ČSSR, NDR a SRN na konci studené války. U všech tří zemí se jedná nejen o vlastní vojenské jednotky, ale i o vojska sovětské, respektive americké armády.

Dalším záměrem je zachytit jejich vývoj na přelomu 80. a 90.let. Díky konci studené války a zásadní proměně mezinárodního bezpečnostního klimatu došlo právě na česko-německé hranici, kterou probíhala železná opona, k zásadním přesunům a změnám v počtech a rozmístění vojenských jednotek všech uvedených armád.

Třetím cílem je potom zmapovat situaci cca. od poloviny 90.let, kdy se již počty i situace jednotlivých armád stabilizovaly, pokud jde o reakci na konec studené války, ale zároveň se začaly jak v Německu, tak v České republice připravovat zásadní reformy armád spojené i s lokální a početní reorganizací.

Celkově je mou snahou zachytit radikální proměnu bezpečnostních a vojenských poměrů v česko-německém pohraničí-od „horké hranice“ z dob železné opony k současnosti, kdy vojska obou států vzájemně spolupracují a kdy se v ČR běžně konají např. vojenská cvičení NATO i za účasti německého Bundeswehru.

Předběžná osnova práce:

- 1) Vymezení oblasti česko-německého pohraničí, historický nástin vojenských poměrů na česko-německé hranici
- 2) Rozmístění vojsk ČSSR, NDR, SRN, respektive SSSR a USA v oblasti a jejich statuty (právní režimy),
- 3) Vliv mezinárodních událostí na vojenskou (bezpečnostní) situaci v regionu - smlouva CFE, jednání 2+4, stažení vojsk SSSR z NDR a z Československa
- 4) Vývoj početních stavů jednotlivých armád v regionu do první poloviny 90. let
- 5) Reformy AČR a Bundeswehru a jejich důsledky pro česko-německé pohraničí
- 6) Současná bezpečnostní a vojenská situace v oblasti

Hlavní prameny a literatura:

Kydrová, Dana a kol. Odchod sovětských vojsk. Praha, 2003

Luňák, Petr. Západ. Praha, 1997

Madry, Jindřich. Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969-1970 a role ozbrojených sil. Praha, 1993

Šedivý, Jiří. Černínský palác v roce nula. Praha, 1997

Tindall, George B. - Shi, David E., Dějiny USA. Praha, 1996

Vykoukal, J. - Litera, B. - Tejchman, M. Východ. Sovětský blok v letech 1944 - 1991. Praha 2000

Weber, Hermann: Dějiny NDR. Praha, 2003

Datum a podpis autora práce: 30.9.2005

Vyjádření a podpis vedoucího bakalářského semináře / vedoucího práce:

Obsah:

Úvod	1
1. Bezpečnostní význam česko – německého pohraničí v historii	5
1.1 Vojensko - bezpečnostní význam pohraničí v moderní době	5
1.2 Historický vývoj ostrahy hranic v česko – německém pohraničí	6
2. Vojenská situace v regionu na konci studené války	8
2.1 Československá lidová armáda	8
2.1.1 Organizace a vývoj	8
2.1.2 Dislokace	10
2.2 Sovětská armáda	12
2.3 Vojenská situace v Německu	13
3. Ostraha státních hranic před rokem 1989	15
3.1 Výstavba a fungování železné opony, Pohraniční stráž – hranice se SRN	15
3.1.1 Spolupráce PS s civilním obyvatelstvem	18
3.2 Ostraha státních hranic s NDR	19
4. Bezpečnostní změny na počátku 90. let	20
4.1 Hlavní mezinárodní události s dopadem na region	20
4.2 Smlouva o konvenčních ozbrojených silách v Evropě	20
4.3 Smlouva 2 + 4	21
5. Vojenské změny v regionu po roce 1989	23
5.1 Odchod sovětské armády	23
5.2 Vojenská doktrína a vojenská strategie ČSFR	24
5.3 Reorganizace a redislokace československé armády	25
5.3.1 Vojenské výcvikové prostory	29
5.4 Vojenské změny v Německu	31
6. Změny v ostraze státních hranic po roce 1989	33
6.1 Změny v ostraze státních hranic v Československu	33
6.2 Změny v ostraze státních hranic v Německu	35
Závěr	36
Summary	40

Seznam zkratk**Seznam pramenů a literatury**

Úvod

Česko – německé pohraničí se záhy po druhé světové válce stalo místem dotyku hranic dvou nově zformovaných bloků. Československo bylo od roku 1948 komunistickým státem a vazalem Sovětského svazu, na území okupovaného Německa vznikly roku 1949 sovětsky orientovaná Německá demokratická republika a prozápadní Spolková republika Německo. Podél hranice Československa se SRN probíhala tzv. „železná opona“, tj. hranice východního a západního bloku, která zde byla vybudována i doslova, jakožto systém, který měl především bránit migraci lidem ze států socialistického bloku na západ.

Již v období záhy po 2. světové válce se také oba bloky začaly připravovat na možnost nového válečného konfliktu – mezi východem a západem. Právě v česko – německém pohraničí tak byly soustředovány jednotky nově budované Československé lidové armády, které byly součástí ofenzivních plánů Sovětského svazu a pozdější Varšavské smlouvy. Na obou stranách zde byly přítomny nejen vojenské jednotky vlastních armád, ale v Československu od roku 1968 i sovětské armáda, ve Spolkové republice Německo již od roku 1945 americká armáda. Také v NDR byly kromě vlastní Německé lidové armády dislokovány početné jednotky sovětských vojsk.

Česko-německá hranice se sice nikdy nestala „horkou hranicí“, jako tomu bylo například v Berlíně, přesto však rok 1989 a pád „železné opony“ představovaly zásadní změnu, která se odrazila i zde. S koncem „studené války“ pominula reálná hrozba globálního konfliktu dvou bloků, který by se pravděpodobně odehrával i v tomto prostoru. Po roce 1989 došlo ke sjednocení Německa, Varšavská smlouva zanikla, „železná opona“ byla odstraněna a výrazně se snížila vojenská přítomnost všech států v regionu. Ve srovnání s rokem 1989 se tedy česko-německá hranice zásadně proměnila, co se týče militarizace oblasti i jejího významu ve vojenských

strategiích, stejně jako v oblasti režimu ostrahy hranic. To mělo následně různorodé dopady i na život obyvatel regionu.

Česko – německé pohraničí je regionem specifickým svojí historií, osídlením a především také svojí polohou. Z toho vyplývá zvláštní význam, který byl tomuto regionu přikládán. Ve své práci se budu zabývat zejména jeho českou částí, tj. oblastmi ČR (respektive dřívějšího Československa), které leží při hranici s Německem (před rokem 1989 při hranici se SRN a NDR). Podrobně rozeberu vojenskou a bezpečnostní situaci tohoto teritoria, tj. především vojenskou přítomnost, ostrahu státních hranic a vazbu obojího na bezpečnostní zájmy země před rokem 1989 a následně v nových podmínkách po změnách na počátku 90. let. Zároveň chci popsat, jaký měl tento zvláštní význam dopad na obyvatele regionu. Stručněji se budu také zabývat vývojem v Německu, neboť tamější situace měla pochopitelně přímý vliv na situaci v Československu a naopak.

Pojem „*bezpečnost*“ ve vztahu ke státu či regionu zahrnuje několik dimenzí: zahraničně – politickou, obrannou a vojenskou, vnitřního pořádku, ekonomickou, popřípadě i environmentální apod.¹ V rámci své práce se zaměřím na „tradiční“ obsahové součásti bezpečnosti – tj. zejména zahraniční, obrannou a vojenskou politiku, jakož i politiku vnitřního pořádku, k níž lze řadit ostrahu státních hranic.

Pojmem „*česko – německé pohraničí*“ budu ve své práci rozumět region vymezený územím současných okresů v České republice, které leží při hranici se SRN. Jedná se tedy o tyto okresy: Prachatice, Klatovy, Domažlice, Tachov, Cheb, Sokolov, Karlovy Vary, Chomutov, Most, Ústí nad Labem, Děčín a Česká Lípa. Toto členění odpovídá dnešnímu stavu i stavu před rokem 1989, je proto vhodné pro sledování vývoje a srovnávání.

¹ Zeman, P.: Česká bezpečnostní terminologie. Výklad základních pojmů. Brno: Masarykova univerzita, 2002.

Období, které bude těžištěm mé práce, je vymezeno lety 1989 – 1992. Rok 1989 je pro mne výchozím bodem pro popis a analýzu bezpečnostní situace regionu před koncem studené války. V průběhu tohoto roku padla většina komunistických režimů ve střední Evropě. V roce 1990 došlo v důsledku toho k řadě mezinárodních událostí a procesů s dopady, které se ve sledované oblasti v největší míře projeví v letech 1991 – 1992. Poté dochází z hlediska hlavních bezpečnostních změn ke stabilizaci regionu.

Cílem mé práce je především odpovědět na tyto otázky: Jakou pozici mělo česko-německé pohraničí na konci studené války z pohledu bezpečnosti? Jaká zde byla role armád a pohraničních jednotek? Jak se tato pozice změnila v reakci na konec studené války? Jak se měnila a vyvíjela vojenská přítomnost v tomto regionu? Jaký dopad měl na česko-německé pohraničí vznik nového bezpečnostního prostředí v Evropě a ve světě? Jak se bezpečnostní situace před rokem 1989 a její změny promítaly do života obyvatel regionu?

Období, které ve své práci chci zkoumat, je poměrně nové - nedávné, navíc bezpečnostní záležitosti jsou specifické, např. kvůli režimu utajení. Proto zpracování tématu v dosavadní literatuře zatím není uspokojivé. Téma fungování železné opony a pohraniční stráže je popsáno poměrně dobře a podrobně v několika knihách, které vyšly v posledních letech².

K československé armádě a jejímu fungování na konci 80. let existuje literatury (kromě „dobově zatížené“) relativně málo, významný zdroj informací k tomuto tématu pro mne představuje internetový server www.vojenstvi.kvalitne.cz, jehož editorem je historik z Vojenského historického archivu Pavel Minařík.

² Zejména knihy Jílek, T.; Jílková, A.: Železná opona: česko-bavorská hranice 1948-1989. Plzeň: Západočeská univerzita, 2002.; Pulec, M.: Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Praha: Úřad pro dokumentaci a vyšetřování, 2006.

Pro období po roce 1989 existuje podstatně více zdrojů k problematice změn v armádě – jedná se především o publikace vydávané přímo Ministerstvem obrany, armádní týdeník A – Report ze sledovaného období, ale i o některé sborníky z akademického prostředí. Celkově je výborně zpracována problematika pobytu i odsunu sovětských vojsk v Československu v edici vydávané Ústavem soudobých dějin AV ČR. Z těchto knih lze čerpat i některé informace o československé armádě před rokem 1989. Změny v ostraze státních hranic na počátku 90. let částečně zachycují zmíněné knihy, které se zabývají fenoménem „železné opony“ před rokem 1989, a také např. skripta Policejní akademie k činnosti cizinecké a pohraniční policie.

1. Bezpečnostní význam česko – německého pohraničí v historii

1.1 Vojensko - bezpečnostní význam pohraničí v moderní době

Rakousko, jehož součástí byly české země, a německé státy spolu v průběhu 19. století sice válčily, oba státní celky však spíše byly vojenskými spojenci – až do konce 1. světové války. Teprve po vzniku Československé republiky tak získává česko – německé pohraničí i zvláštní význam z hlediska vojensko – bezpečnostního. Hlavním důvodem byla přítomnost početné německé menšiny, která měla zčásti secesionistické tendence, ty se odrážely i v německé zahraniční politice.

V říjnu roku 1918 došlo v českém pohraničí k pokusu o připojení několika nově vytvořených „žup“ k Německu a k Rakousku, československá armáda však tento pokus včas zastavila. ČSR si byla po roce 1918 vědoma nutnosti obhájit a ochránit své stávající hranice, neboť případné odtržení oblastí s německým obyvatelstvem by zemi připravilo o možnost obrany jakož i o hospodářskou nezávislost.

S ohledem na mezinárodní situaci ve 30. letech a expanzivní politiku Německa začalo Československo od roku 1935 budovat systém rozsáhlého opevnění podél svých hranic. S jeho stavbou se začalo na Ostravsku, neboť prostor Moravské brány byl z hlediska obrany státu nejcitlivější. Nicméně již v roce 1936 Nejvyšší rada obrany státu rozhodla o nutnosti vystavět opevnění zejména v západních Čechách, aby tak byl vyslán jasný vzkaz místnímu převážně německému obyvatelstvu, že ČSR je připravena k udržení svých hranic.

Vzhledem k „anšlusu“ Rakouska se však těžiště opevňovacích prací posunulo na jižní hranice republiky a převážná část pohraničí s Německem se tak dostala za potenciální obrannou linii

československé armády³. Během mezinárodní krize v roce 1938 československá armáda mobilizovala a zaujala pozice k obraně země, nakonec však Československo muselo své pohraniční oblasti Německu podstoupit. To způsobilo ztrátu obranyschopnosti i životaschopnosti celého státu.

1.2 Historický vývoj ostrahy hranic v česko – německém pohraničí

Hranice mezi českými zeměmi a státy v prostoru dnešního Německa existuje ve své současné podobě prakticky již od středověku. Již tradičně probíhá po linii pásu pohoří Šumava, Český les, Krušné hory, Jizerské hory⁴. Dlouho se však jednalo o hranici, která nebyla striktně vymezena a systematicky střežena. Teprve po sedmileté válce zavedlo tehdejší Rakousko, jehož součástí byly české země, tzv. *vojenský kordón* na hranicích s Bavorskem, Saskem a Pruskem. V letech 1771 – 1774 byl také zaváděn kordón s funkcí celního území, ten však byl nevojenskou složkou⁵.

Roku 1830 vznikla místo obou zmíněných kordónů *Pohraniční stráž* (Grenzwache) a *Důchodková stráž* (Gefällenwache). Ty pak byly roku 1842 sjednoceny do finanční stráže, která vykonávala obě funkce, tj. jak ostrahu hranic, tak celní kontrolu. Finanční stráž byla po roce 1918 převzata i Československou republikou. K posílení kontrol na hranicích bylo dále od roku 1931 v obvodech četnických stanic vytvořeno 14 četnických pohraničních stanic. Vzhledem ke zhoršování mezinárodní situace ve 30. letech vznikla roku 1936 nová součást ozbrojených sil – *Stráž obrany státu* (SOS). Ta byla tvořena příslušníky četnictva, policie, Finanční stráže a armády. Jejím úkolem bylo střežení hranice; členové SOS měli být schopni zásahu např. proti menším ozbrojeným skupinám, které narušovaly československé hranice z Německa⁶.

³ www.vojenstvi.kvalitne.cz

⁴ Až do roku 1945 byla delší o pruskou část hranice, která se později přeměnila v hranici s Polskem (v důsledku mezinárodního uspořádání po 2. světové válce).

⁵ Kuržeja, J. : Cizinecká a pohraniční policie II. Praha : Policejní akademie České republiky, 2002.

Po Mnichovské dohodě a vzniku Protektorátu Čechy a Morava se stalo česko – německé pohraničí součástí Německé říše. Mezi Protektorátem a Německou říší zůstala zachována pouze „policejní hranice“, která byla z německé strany střežena pořádkovou policií⁷.

⁶ www.vojenstvi.kvalitne.cz

⁷ Kuržeja, J. ; citované dílo

2. Vojenská situace v regionu na konci studené války

2.1 Československá lidová armáda

2.1.1 Organizace a vývoj

Československá lidová armáda (ČSLA) byla při svém poválečném budování rozmístěna rovnoměrně podél všech hranic, její hlavní úlohou byla teritoriální ochrana proti potenciálnímu útoku z kteréhokoliv směru. Na přelomu 50. a 60. let (zejména v důsledku vzniku Varšavské smlouvy roku 1955 a jasné profilaci dvou nepřátelských bloků) však byly její úkoly podřízeny ofenzivním cílům a zájmům SSSR. Proto docházelo k postupnému soustředění vojsk v západní a jihozápadní části státu. Při hranicích se SRN armáda využívala maximum vojenských objektů, ale i řadu hradů a zámků, stavěly se nové budovy nebo byly odnímány civilnímu sektoru. V prostoru Karlovy Vary - Mariánské Lázně – Plzeň - Klatovy až po rakouskou hranici tak byla koncentrována obrovská vojenská síla, zbraně a další zdroje.

V severním a severovýchodním pohraničí (tj. při hranicích s NDR a Polskem) se naproti tomu armádní objekty uvolňovaly a předávaly jako kompenzace civilním organizacím. Nicméně především zde potom byly v roce 1968 dislokovány okupační jednotky sovětské armády. Důvodem byla právě skutečnost, že v západních Čechách, tedy v blízkosti nepřítele a potenciálního válčiště, bylo již velké množství československých jednotek. Faktem rovněž je, že Sověti neusilovali o masivnější rozmístění svých vojsk u západních hranic ČSR, neboť primárním cílem jejich přítomnosti v zemi nebylo vytváření lepší válečné pozice, ale kontrola vnitřní bezpečnostní situace. Proto měli Sověti své jednotky rozmístěny převážně u větších měst,

kde očekávali (zejména v prvních letech okupace) riziko možné „kontrarevoluce“⁸.

Přestože tedy byla sovětská okupační vojska u československých hranic se SRN rozmístěna v podstatně menší míře než v českém vnitrozemí, bez jejich přítomnosti by nebylo reálné dosažení plánovaných cílů případné útočné operace varšavské smlouvy v jižní části SRN. Ačkoliv úloha prvosledových vojsk příslušela jednotkám ČSLA dislokovaným v západních a jihozápadních Čechách, přítomnost sovětské armády měla svůj význam i v této souvislosti. Československá vláda opakovaně od 60.let usilovala o vyčlenění podstatnější části své armády pro teritoriální obranu, to ale Sovětský svaz odmítal.

Československo a jeho armáda byly součástí válečného plánu Varšavské smlouvy.

Při eventuálním válečném konfliktu měly jednotky ČSLA společně s armádou NDR (*Nationale Volksarmee* - NVA) a sovětskou armádou v NDR tvořit první sled bojujících armád v postupu na západ. Úkolem československé armády bylo překročit hranice s Bavorskem a postupovat v jižním strategickém směru na Norimberk a Mnichov a poté dále do Francie. Počítalo se s tím, že podstatná část těchto jednotek bude zničena odvetnými jadernými údery. S určitým časovým odstupem pak měla být doplněna či nahrazena druhosledovými jednotkami sovětské armády postupujícími ze západních oblastí SSSR⁹.

Ačkoliv byla ČSLA prvosledovou armádou (tj. pro prvních cca 70 hodin), neměla vlastní raketové zbraně i když NATO je mělo již na úrovni pluku. V ČSLA existovaly sice od roku 1962 raketové jednotky, ale hlavice pro ně byly uloženy mimo území Československa a měly být dodány po rozhodnutí spojeného velení varšavské smlouvy během 18-22 hodin.

V roce 1965 podepsaly ČSSR a SSSR smlouvu o vybudování skladišť pro rakety na československém území. Smlouva měla platnost 10 let s automatickým prodlužováním, byla

⁸ Paulík, J. : Rozmístění sovětských intervenčních jednotek v Československu a jeho důsledky, in : Historie a vojenství, 1994, č. 1, str. 37 – 76.

⁹ Nálevka, V. : Světová politika ve 20. století 2. Praha : Aleš Skřivan ml., 2000.

tajná, uzavřená s vědomím některých členů ÚV KSČ, ministra národní obrany, náčelníka generálního štábu a prezidenta Novotného. V roce 1986 obě země podepsaly novou smlouvu stejného obsahu, ovšem s tím rozdílem, že jaderné rakety v Československu již neměly sloužit útočící ČSLA, ale sovětské armádě postupující směrem na západ¹⁰.

Raketové sklady postavila na své náklady československá strana v letech 1966 - 1968. Poté zde sloužil výlučně sovětský personál a zařízení patřila přímo do kompetence nejvyššího sovětského armádního velení. Jednotlivé objekty se nacházely v lokalitách Míšov-Borovno (jihovýchodně od Plzně), v Bělé pod Bezdězem a v Bílině. Z těchto tří míst Bílina patří přímo do sledovaného regionu, další dvě jsou na jeho hranicích, ale i přesto se jednalo o rozmístění blízke k teritoriu SRN a zvolené právě s tímto záměrem¹¹.

V blízkosti hranice s Německem se prováděla tzv. operační příprava území, tj. budovaly se zde vojenské bunkry, malé pevnosti a další zařízení využitelná v případném válečném konfliktu. S ohledem na možnost, že se pohraničí může relativně snadno stát bojištěm, byly omezovány investice do zdejší civilní infrastruktury, například pokud jde o silniční síť¹².

2.1.2 Dislokace

ČSLA se skládala ze dvaceti tzv. *vševojskových divizí*, ty byly buď motostřelecké nebo tankové, každé z nich potom náleželo šest pluků různého typu - motostřelecký, tankový, dělostřelecký nebo protiletadlový. Další součástí armády pak byly tzv. armádní či frontové komplety, tj. *speciální typy vojsk* - ženijní, radiotechnické, protiletadlové, výsadkové, spojovací

¹⁰ Benčík, A. : Vojenské důsledky pobytu sovětských vojsk v Československu, in : Pecka, J. : Sovětská vojska v československém vývoji 1968 – 1991. Praha : ÚSD AV ČR.

¹¹ Pecka, J. : Sovětská vojska v československém vývoji 1968 – 1991. Praha : ÚSD AV ČR.

¹² Madry, J. : Sovětské zájmy v pojetí obrany Československa (1965 – 1970), Historie a vojenství, 1992, č. 5, str. 126 – 140.

a dále týlové útvary a zařízení - zásobovací, silniční stavební apod. Při hranicích se SRN byly rozmístěny především útvary zmíněných vševojskových divizí, tedy bojových jednotek.

V severočeském úseku hranice (při hranici s NDR) naopak vševojskové útvary dislokovány nebyly (nacházely se až hlouběji v českém vnitrozemí - nejbliže v Podbořanech a Žatci na Lounsku). V severních Čechách byly rozmístěny téměř výhradně jednotky spadající pod zmíněné speciální typy vojsk. Nejvýznamnější z nich byly útvary v Chomutově, Kadani, Bílině, Mostě a Varnsdorfu¹³.

Bezprostředně v pohraniční oblasti s Bavorskem byly dislokovány 20. motostřelecká divize se sídlem v Karlových Varech, 19. motostřelecká divize se sídlem v Plzni a 2. motostřelecká divize se sídlem v Sušici a 15. motostřelecká divize se sídlem v českých Budějovicích. Každé z nich potom podléhalo několik - pluků rozmístěných podél západních hranic, prakticky v každém příhraničním okrese se nacházely 2 - 3. Všechny patřily do západního vojenského okruhu, jehož velitelství bylo v Táboře¹⁴.

Útvary (pluky) patřící pod karlovarskou a sušickou divizi byly kompletně dislokovány v pohraničním regionu (s výjimkou tankového pluku v Podbořanech v okrese Louny, který také náležel ke karlovarské divizi). V případě sušické divize se jednalo o tyto posádky (v každé z nich jeden pluk, není - li uvedeno jinak): Domažlice, Holešov, Janovice nad Úhlavou (dva pluky), Klatovy (dva pluky). U karlovarské divize to byly posádky Mariánské Lázně (dva pluky), Cheb, Karlovy Vary, Kynšperk nad Ohří (a zmíněné Podbořany). Ze šesti pluků plzeňské divize byly v pohraničí dislokovány pluky v Tachově, Stříbře (zde dva pluky) a ve Vysočanech (vše okres Tachov)¹⁵.

¹³ www.vojenstvi.kvalitne.cz

¹⁴ Území Československa bylo pro potřeby armády rozděleno na Západní vojenský okruh (ZVO), který zahrnoval většinu území a vojenských jednotek v Čechách a na Moravě, a na Východní vojenský okruh (VVO), který tvořilo převážně Slovensko.

¹⁵ www.vojenstvi.kvalitne.cz

2.2 Sovětská armáda

Jednotky sovětské armády (tzv. *Střední skupina vojsk*¹⁶), byly v ČSSR přítomny od 21.8.1968, kdy potlačily reformní vývoj „pražského jara“. Hlavním důvodem jejich příchodu byl strach SSSR z vnitropolitického vývoje v ČSSR a snaha o jeho kontrolu. Další cíl však představovalo také rozmístění jednotek sovětské armády na území ČSSR (což československá vláda do té doby i přes nátlak odmítala) a s tím spojené vylepšení pozice Varšavské smlouvy v případném válečném konfliktu. Československo totiž představovalo klíčový prostor - spojnici mezi Německou demokratickou republikou, kde byly kromě vlastní Německé lidové armády rovněž rozmístěny jednotky tzv. *Západní skupiny vojsk* sovětské armády.

Jak jsem již uvedl, Sovětská armáda v ČSSR sice byla dislokována i v česko-německém pohraničí, existoval zde ovšem jednoznačný rozdíl mezi oblastí hraničící s NDR a částmi hraničícími se SRN. Vzhledem k přítomnosti velkého množství útvarů ČSLA při hranicích se SRN, měli Sověti v západních Čechách pouze menší jednotky na Karlovarsku (Vahaneč - Hlavákov), Chebsku (Pata - Házlov, Horní Paseky), Tachovsku (Milíře, Rozsocha) a Domažlicku (Hostouň). Naproti tomu v severních Čechách sídlila sovětská vojska v Ústí nad Labem, na Teplicku (několik lokalit v okolí Bohosudova), na Děčínsku (Děčín, Jánská) a především pak na Českolipsku. Zde se jednalo o obce Zákupy, Hradčany, Pertoltice pod Ralskem a Mimoň, kde se nacházel vojenský výcvikový prostor (VVP) Ralsko¹⁷.

Od 70. let měli Sověti v Československu i raketové jednotky v rámci Střední skupiny vojsk. Nacházely se mj. v lokalitě Mimoň - Hvězdov na Českolipsku. Přítomnost jaderných

¹⁶ Toto označení vycházelo ze struktury sovětské armády ve střední Evropě, kdy v NDR byla Západní skupina, v Maďarsku Jižní a v Polsku Severní skupina vojsk.

¹⁷ Motýl, I. : Ráj, tajnosti a atomovka za městem, Týden, 2005, č. 31, str. 14 – 18., Pecka, J.: Kronika odsunu sovětských vojsk z Československa 1989 - 1991. Praha : ÚSD AV ČR, 1993.

hlavic u sovětských jednotek v ČSSR však není známa vzhledem k tomu, že raketové oddíly fungovaly ve speciálním režimu. Nelze proto říci, zda měly hlavice přímo k dispozici nebo jestli byly v jednom ze tří zmíněných skladů vybudovaných na našem území či v SSSR.

2.3 Vojenská situace v Německu

V Bavorsku byly před rokem v příhraničí ČSSR dislokovány dvě mechanizované brigády a jedna tanková brigáda *Bundeswehru*. Dále zde byly součástí amerického VII. armádního sboru, zejména v příhraničním regionu Horní Falc - konkrétně ve městech Amberg, Grafenwöhr, Vilseck, Regensburg (Řezno), Bogen a Weiden. Výcvikový prostor Grafenwöhr využívaný americkou armádou (226 km²; okres Neustadt an der Waldnaab) je dodnes jedním z největších na světě. Početné jednotky americké armády i *Bundeswehru* byly také v bavorském vnitrozemí – zejména v regionu Dolní Franky, kde sídlila ve Würzburgu 3. mechanizovaná divize.

Německo (resp. NATO) uplatňovalo ve vztahu k Varšavské smlouvě tzv. *strategii předsunutě obrany* (*Vorneverteidigung, forward strategy*), což znamenalo, že ačkoliv deklarovalo vůči východnímu bloku pouze defenzivní záměry, soustředilo při hranicích s ČSSR a NDR významnou vojenskou sílu jako protiváhu obdobné koncentrace vojsk Varšavské smlouvy na druhé straně. Strategie předsunutě obrany byla zrušena na summitu NATO v Londýně v červenci 1990.

Armáda SRN - *Bundeswehr* měla před rokem 1989 cca. 500 tisíc vojáků, na území Spolkové republiky bylo dále přítomno 245 tisíc amerických vojáků a cca. 150 tisíc příslušníků britské, francouzské a kanadské armády. Celkem tedy cca 900 tisíc vojáků armád NATO. V bavorském pohraničí v blízkosti ČSSR byl dislokován *Bundeswehr* a americká armáda, ostatní zmíněné státy měly své jednotky převážně na jihu či západě Německa, v případném válečném konfliktu se

s nimi ale samozřejmě na obou stranách počítalo.

ČSLA měla před rokem 1989 přes 200 tisíc vojáků, v zemi bylo navíc od roku 1968 přítomno 75 tisíc příslušníků sovětské armády. Německá lidová armáda NDR představovala sílu o 170 tisících mužů, na teritoriu NDR však bylo od roku 1945 rozmístěno 360 tisíc sovětských vojáků. Na druhé - východní straně hranice SRN se tak nacházela celková vojenská síla cca 800 tisíc mužů, přičemž tento počet nezahrnuje polovojenské jednotky, které střežily hranice v Československu a v NDR¹⁸.

¹⁸ Blackwill, F.; Larrabee, F. S. (eds.): Conventional Arms Control and East – West Security. Oxford : Clarendon Press, 1989.

3. Ostraha státních hranic před rokem 1989

3.1 Výstavba a fungování železné opony, Pohraniční stráž – hranice se SRN

Od samého počátku bylo pro poválečné Československo jednou z priorit zabezpečení česko-německé hranice. K Finanční stráži obnovené v roce 1945 byla k ostraze hranic přidělena část pohotovostního pluku 1. národní bezpečnosti. Bezprostředně po komunistickém puči v roce 1948 došlo ke zpřísnění kontroly hranic i přístupových cest k nim. Do pohraničního pásma nesměly vstupovat osoby, které v něm nebydlely či nepracovaly, na hraničních přechodech byly rozmístěny zábrany a na důležitých místech stálé hlídky. Vedlejší přejezdy hranic byly přerušeny pomocí příkopů.

Od roku 1949 byly československé hranice rozděleny do dvou pásem. *Pásmo I* představovaly úseky hranic, kde ČSR sousedila se západními státy (Německo a Rakousko). Do *pásma II* pak patřily úseky hranic se státy východního bloku. Zároveň byla zrušena Finanční stráž, její působnost v celém pohraničním pásmu byla přenesena na nově vzniklý útvar- Pohraniční stráž SNB, která byla posílena o 4000 vojáků základní služby.

Roku 1950 pak vzniklo při státní hranici se SRN 5 pohraničních brigád, které sídlily v Chebu, Plané, Poběžovicích, Sušici a Volarech¹⁹. Pohraniční brigáda se skládala ze 3 a více praporů, ty měly různý počet pohraničních rot. Během roku 1950 pohraničníci obsadili řadu existujících budov, kromě toho vybudovali také množství nových objektů. Na přelomu let 1950 a 1951 došlo k zaujímání pozic na hranicích a do února 1951 již střežilo německé (a rakouské) hranice 16000 pohraničníků.

Po vzoru SSSR vznikla roku 1951 Pohraniční stráž (PS), která měla střežit západní hranice

¹⁹ Vavroušek, J.: Zelení dragouni aneb o hranici trochu jinak. Třebíč: Radek Veselý, 2003.

vojenským způsobem. PS patřila do ozbrojených sil, byla podřízena Ministerstvu vnitra, její činnost určovaly vojenské předpisy a rozkazy. Příslušníky vojsk PS byli vojáci vykonávající základní službu v prodloužené délce 27 měsíců.

Od dubna 1951 existovalo podél hranic s Německem a Rakouskem *zakázané pásmo*, které sahalo až dva kilometry od státní hranice směrem do českého vnitrozemí. Veškeré obyvatelstvo se odsud muselo vystěhovat, civilisté sem měli přístup jen na povolení, během dne a zpravidla s asistencí PS. Na zakázané pásmo pak navazovalo *hraniční pásmo*, které mělo hloubku dva až šest kilometrů, místy kvůli terénu až dvanáct kilometrů. Přístup sem byl povolen během dne, poté pouze

po veřejných cestách. Hraniční pásma se stanovovala vyhláškami okresních národních výborů (ONV). Tajným rozkazem ministra národní bezpečnosti bylo nařízeno okamžité vysídlení obcí v zakázaném pásmu a vysídlení „nespolehlivých osob“ z hraničního pásma, zároveň se odstranily silniční ukazatelé a turistická značení. V letech 1954 - 1966 existovalo pohraniční území i při hranicích s NDR²⁰.

V letech 1952 - 1953 došlo k první velké destrukci nemovitostí v zakázaném pásmu, v polovině 50. let se likvidovaly domy i jiné stavby také v hraničním pásmu. Oficiálně se tak stalo proto, aby se zlepšil vzhled krajiny a aby se zamezilo nebezpečí úrazu, které hrozilo od rozpadajících se budov. Ve skutečnosti však šlo o bezpečnostní zájmy komunistického režimu. Některé lokality využila Pohraniční stráž, například věže kostelů sloužily jako pozorovatelný - hlásky, jiné získala armáda jako vojenské výcvikové prostory²¹.

Na základě Zákona o ochraně státních hranic z roku 1951²² se začalo s vytvářením až dvacet metrů širokého průseku u hranice, kde postupně vznikala systém oplocení a zátarasů, tzv. železná

²⁰ Navara, L.: Příběhy železné opony. Brno: Host, 2004.

²¹ Jílek, T. Jílková, A.: Železná opona: česko-bavorská hranice 1948-1989. Plzeň: Západočeská univerzita, 2002.

²² Zákon č. 69 / 1951 Sb.

opona. Tu tvořily tři části: První byla jeden metr vysoká drátěná síť s elektrickými dráty, které při doteku zalarmovaly Pohraniční stráž. Druhou pak představovala dva metry vysoká drátěná stěna, do které byl puštěn proud pod napětím 4000 - 5000 voltů, tento systém se nazýval *Elektrické zabezpečení ochrany hranic* (EZOH). Třetí součástí byla drátěná síť, která sloužila jako zábrana proti zvěři²³. Prostor železné opony byl rovněž v některých částech zaminován. Jednalo se o tzv. nebezpečné úseky hranice se SRN (a také s Rakouskem), tedy úseky, kudy procházelo nejvíce běženců. Celkově šlo o 183 kilometrů hranice, nejvíce bylo takto postiženo okolí Aše. Zaminování pohraničních oblastí schválil ÚV KSČ roku 1952, již v roce 1956 však bylo provedeno odminování.

Elektrický proud byl do hraničních drátů puštěn až do roku 1965, elektrický zátaras potom zcela nahradila tzv. *signální stěna*, která se posunula hlouběji do vnitrozemí (až několik kilometrů od hranice). Pro zefektivnění ochrany hranic byly také v příhraničním území rozmístěny ženíjní překážky (železní ježci, betonové bloky apod.), kromě toho se budovaly dřevěné i ocelové hlídkové věže. V 80. letech „železnou oponu“ tvořily dva ploty, které zabraňovaly zvěři v přístupu k prostřední (signální) stěně. Signální stěna se tak stala hlavním zařízením celého systému. Na exponovaných místech (zejména Chebsko) byly také umístěny světlice a dělbuchy.

Celkem bylo od 50. let instalováno 682 kilometrů drátěného zátarasu, dále pak 774 kilometrů signální stěny budované od poloviny 60. let, kromě toho byl udržován kontrolní pás zorané půdy široký 4 - 6 metrů v celkové délce 640 kilometrů, systém také doplňovalo celkem 774 věžových pozorovatelů²⁴.

Od roku 1966 patřila PS do jednotných ozbrojených sil, v roce 1972 byla převedena

²³ Navara, L.: Příběhy železné opony. Brno: Host, 2004.

²⁴ Jílek, T. Jílková, A.: Železná opona: česko-bavorská hranice 1948-1989. Plzeň: Západočeská univerzita, 2002.

z podřízenosti Ministerstva národní obrany pod Federální ministerstvo obrany. Po několika reorganizacích střežily hranici se SRN v 80. letech tyto jednotky: 7. brigáda PS - sušická, 9. brigáda PS - domažlická, 10. brigáda PS - volarská, 5. brigáda PS - chebská a 12. brigáda PS - plánská²⁵. Jednotlivé pohraniční roty byly rozmístěny v prostoru za signální stěnou směrem ke státní hranici nebo poblíž hraničního pásma. V 80. letech pak pro ně byly postaveny i nové objekty hlouběji ve vnitrozemí. Roty PS se nacházely uprostřed úseku dlouhého 3 - 12 kilometrů, jedna rota čítala 30 - 100 mužů.

Vzdušný prostor u hranic střežily speciální vojenské jednotky armády (tedy nikoliv PS, ale ČSLA), na vybraných letištích ČSLA se držela neustálá bojová pohotovost a byly zde připraveny proudové letouny k okamžitému vzletu k hranicím a přehrazení československého vzdušného prostoru při eventuálním přiblížení cizích letounů mimo mezinárodní letové koridory²⁶.

3.1.1 Spolupráce PS s civilním obyvatelstvem

Pohraniční stráž se snažila získat na svou stranu obyvatelstvo ve svém regionu a využít ho jako prvek ochrany hranic. Pohraničníci se proto podíleli na brigádní výpomoci místním zemědělským družstvům, v útvarových kinech se promítaly filmy pro veřejnost, PS dodávala zemědělcům seno získané zejména při údržbě zakázaného pásma.

Konkrétní formou spolupráce civilních obyvatel při ostraze hranic byly funkce *Pomocníka Pohraniční stráže* (PPS), *Mladého PPS* a oddíly *Mladých strážců hranic*. Jednalo se o tři stupně kolaborace s PS pro chlapce a muže všech věkových kategorií. Jejich úkolem bylo vyhledávat potenciální „narušitele“ a vypomáhat přímo při hlídání hranic. Prováděli hlídkování buď

²⁵ Vavroušek, J.: Zelení dragouni aneb o hranici trochu jinak. Třebíč: Radek Veselý, 2003.

²⁶ Jílek, T. Jílková, A.: Železná opona: česko-bavorská hranice 1948-1989. Plzeň: Západočeská univerzita, 2002.

v samostatných skupinách nebo společně s příslušníky PS, popřípadě *Veřejné bezpečnosti* (VB). Zejména Pomocníci Pohraniční stráže měli při výkonu služby poměrně rozsáhlé pravomoci, včetně možnosti použití zbraně²⁷.

3.2 Ostraha hranic s NDR

Hranice mezi ČSSR a NDR byla pro obě strany z vojenského hlediska méně riziková, protože se jednalo o dva státy socialistického bloku, a tudíž zde nehrozilo vzájemné vojenské napadení. Paradoxně však i odsud vtrhly do Československa v roce 1968 vojska "bratrských armád" - Německá lidová armáda (NVA) se podílela na bezprostřední okupaci ČSSR, i když se záhy stáhla, obdobně jako všechny tehdejší okupační armády kromě sovětské. Ostrahu hranic v NDR provádělo *Pohraniční vojsko NVA* (Grenztruppen der NVA), které bylo součástí armády.

Pro ČSSR ani pro NDR však vzájemná hranice nebyla klíčová. Obě země považovaly za svoji prioritu zabránit emigraci ze svého území do SRN, kam směřoval hlavní proud uprchlíků. A tak zatímco na styku svých hranic se SRN oba socialistické státy vybudovaly propracovaný systém zábran, ostraha hranic mezi ČSSR a NDR byla z obou stran prováděna v celkem běžné míře, nesrovnatelné s opatřeními na západě jejich území. Z československé strany nebyla hranice s NDR již od roku 1966 střežena pohraniční stráží, ale Veřejnou bezpečností, tj. policejním sborem. Od téhož roku zde také byla zrušena hraniční pásma, která původně vedla podél hranic s oběma německými státy.

²⁷ Pulec, M.: Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Praha: Úřad pro dokumentaci a vyšetřování, 2006.

4. Bezpečnostní změny na počátku 90. let

4.1 Hlavní mezinárodní události s dopadem na region

Vývoj mezinárodní situace ve střední Evropě a v Sovětském svazu na přelomu let 1989 – 1990 nastartoval řadu procesů, které se projeví v česko – německém pohraničí. V roce 1990 byla přijata *Smlouva o konvenčních ozbrojených silách v Evropě* (Smlouva o KOS), v jejímž důsledku proběhlo významné snížení stavů ozbrojených sil, téhož roku bylo sjednoceno Německo. Na jaře roku 1991 zanikla Varšavská smlouva, v letech 1990 – 1991 se stáhla sovětská armáda z Československa a do roku 1994 i z území bývalé NDR. Zároveň se v letech 1992 - 1994 snížil počet amerických vojáků dislokovaných v Německu. V reakci na to přijalo Československo svoji vojenskou doktrínu a začalo uplatňovat novou vojenskou strategii. Výsledkem byla výrazná reorganizace a redislokace československých ozbrojených sil.

4.2 Smlouva o konvenčních ozbrojených silách v Evropě

Na summitu KBSE v Paříži 19. listopadu 1990 podepsalo 22 států Smlouvu o konvenčních ozbrojených silách v Evropě²⁸. Jednání o této smlouvě probíhalo od roku 1987 a již v jeho průběhu se objevovaly snahy o zmírnění rizika vojenského konfliktu i přímo v česko – německém pohraničí. V roce 1988 navrhly SPD a SED vytvoření „zóny důvěry a bezpečnosti“ ve střední Evropě – při hranicích SRN s NDR a Československem. Tato opatření měla zahrnovat delší lhůtu pro ohlašování vojenských cvičení, omezení počtu vojáků účastnících se manévru a zákaz těchto aktivit v prostoru 50 km od hranice styku Varšavské smlouvy a NATO, respektive od východní hranice SRN.

²⁸ Publikována pod číslem 94 / 2003 Sb. mezinárodních smluv

Rozsáhlejší vojenská cvičení v blízkosti hranice představovala pro druhou stranu riziko, že jde o shromažďování jednotek k útočné operaci. Dalším navrhovaným opatřením byl proto požadavek, aby vojenská cvičení svým charakterem odpovídala obranným principům - zúčastněné armády tedy neměly trénovat útočné akce. Obdobné návrhy figurovaly i v některých dokumentech předkládaných NDR a ČSSR²⁹.

Smlouva o KOS z roku 1990 stanovila nové početní limity vojenského personálu i zbraní pro sjednocené Německo, Československo i armády USA a SSSR v Evropě. SRN tak smí od 90. let mít armádu o maximální síle 370 tisíc vojáků, pro Československo byl stanoven limit 140 tisíc vojáků, po jeho rozdělení pak pro ČR 93 tisíc. Sovětská armáda z prostoru střední Evropy odešla a počet amerických vojáků byl výrazně redukován.

Smlouva o konvenčních ozbrojených silách v Evropě vstoupila pro Československo v platnost roku 1992, její faktické naplňování však probíhalo již od počátku roku 1991. Vyřazovaná vojenská technika se v ČR soustředila na osmi místech, převážně ve vnitrozemí, zpravidla ve vojenských výcvikových prostorech a dalších zařízeních armády. Celkově proces realizace této smlouvy přispěl k demilitarizaci česko – německého pohraničí, neboť podstatná část vojenské techniky s ofenzivním potenciálem, která se především likvidovala, byla původně rozmístěna právě tady.

4.3 Smlouva 2 +4

Podmínkou sjednocení Německa byl souhlas čtyř mocností (vítězů 2.světové války). Proto byla mezi SRN, NDR a těmito čtyřmi státy, tj. Francií, USA, Sovětským svazem a Velkou

²⁹ Blackwill, F.; Larrabee, F. S. (eds.): *Conventional Arms Control and East – West Security*. Oxford : Clarendon Press, 1989.

Británie, 12. září 1990 uzavřena tzv. *Smlouva 2 + 4*³⁰. V ní Německo potvrzovalo neměnnost svých stávajících státních hranic a to, že nemá vůči svým sousedům žádné územní nároky³¹. Sjednocené Německo nesmělo (a ani do budoucna nesmí) vyrábět či vlastnit zbraně hromadného ničení. Dále se SRN zavázala dodržet svoji deklaraci o snížení počtů konvenčních zbraní a vojenského personálu, kterou předběžně učinila v rámci jednání o Smlouvě o konvenčních a ozbrojených silách v Evropě³².

Vlády SRN, NDR a SSSR měly uzavřít smlouvu o podmínkách dočasného pobytu a o postupném odchodu sovětské armády z NDR. Její území měli Sověti opustit do konce roku 1994 a to ve vazbě na uskutečňování zmíněného německého odzbrojení. Až do úplného odchodu vojsk SSSR z východu Německa směla SRN na tomto teritoriu rozmístit pouze jednotky územní obrany, které nemohly patřit do podřízenosti NATO či jiných spojeneckých struktur, jako tomu bylo v případě jednotek v západní části Německa. Zároveň zde nesměly být rozmisťovány armády jiných států, s výjimkou stávajících kontingentů USA, Velké Británie a Francie v Berlíně. Po roce 1994 pak bylo Německu povoleno dislokovat i v nových spolkových zemích vojenské útvary všech druhů, včetně těch podřízených NATO. I nadále zde však platí zákaz jaderných zbraní i jejich nosičů a zákaz přítomnosti cizích armád.

³⁰ Oficiální název smlouvy je “Vertrag über die abschließende Regelung in bezug auf Deutschland“, zdroj: www.dhm.de (Deutsches historisches Museum)

³¹ Německo se také zavázalo uzavřít mezinárodní smlouvu potvrzující vzájemné hranice s Polskem. Československá diplomacie na podobném závazku netrvala, což přineslo později určité problémy při podpisu česko – německých smluv v letech 1992 a 1994, ty však nakonec byly odstraněny. Německo prosazovalo termín „bestehende Grenze“ (stávající hranice), což na české straně vzbuzovalo dojem, že by se při určitém právním výkladu mohlo jednat o provizorní stav.

³² Ta byla podepsána, jak jsem již uvedl, dne 19. listopadu 1990, tedy až dva měsíce po Smlouvě 2 + 4.

5. Vojské změny v regionu po roce 1989

5.1 Odchod sovětské armády

Jak jsem již uvedl, jednotky sovětské Střední skupiny vojsk byly dislokovány i v česko - německém pohraničí, byť se zmíněnými rozdílly v částech sousedících se SRN a s NDR. Záhy po „sametové revoluci“ se otázka přítomnosti sovětské armády stala pro Československo jedním z hlavních politických témat. 26. února 1990 podepsaly ČSSR a SSSR v Moskvě smlouvu o odchodu sovětských vojsk z území Československa, odchod sovětské armády začal záhy poté a proběhl postupně ve třech etapách. První se uskutečnila do 31. května 1990, druhá do 31. prosince 1990 a třetí do 30. června 1991.

Pokud jde o česko – německé pohraničí, největší skupina sovětské armády (která byla rozmístěna na Českolipsku v oblasti vojenského výcvikového prostoru Mimoň – Ralsko), odešla do konce března 1991. Jednotky, které byly na Teplicku a Děčínku se stáhly do konce ledna 1991. Naproti tomu útvary při západní hranici s Německem byly odsunovány až v poslední etapě v červnu 1991. Odchod Sovětů významně přispěl ke snížení rizika vojenského konfliktu na česko – německé hranici, Československo však ve své politice a vojenském rozhodování muselo reflektovat skutečnost, že sovětská armáda až do roku 1994 zůstávala na území bývalé NDR.

5.2 Vojská doktrína, vojenská strategie ČSFR a česko – německé pohraničí

Federální shromáždění ČSFR přijalo 20. března 1991 *vojenskou doktrínu*³³, v níž se promítla samostatnost a relativní nezávislost bezpečnostní politiky země³⁴. Základním principem, z něhož doktrína vycházela, byla tzv. *rozumná obranná dostatečnost*. Československo deklarovalo, že jeho armáda slouží výhradně k obranným účelům, a že nezhájí za žádných okolností ozbrojenou činnost, nestane-li se cílem ozbrojeného útoku. Zároveň ovšem vyhlásilo připravenost čelit rizikům plynoucím z procesu transformace v Evropě i s použitím vojenské síly. ČSFR zde rovněž oznámila záměr zásadní přestavby svých ozbrojených sil a vytvoření armády, která bude připravena odrazit pozemní i vzdušný útok agresora z kteréhokoliv směru a na kteroukoliv část území.

Vojenská strategie Československa až do roku 1989 rovněž oficiálně neexistovala a nebyla publikována. Byla však přítomna v podobě závazků plynoucích z úkolů stanovených Varšavskou smlouvou, před jejím vznikem byla dokonce určována přímo generálním štábem sovětských ozbrojených sil³⁵. Nová vojenská doktrína ČSFR a související dokumenty tak tyto skutečnosti zásadně měnily a směřovaly k tomu, aby armáda byla připravována především k obraně vlastního teritoria.

Jak uvádějí autoři knihy *Vojenská strategie*³⁶, z hlediska obrany země byla a je klíčová dislokace vojsk zejména v prostoru Moravské brány, popřípadě alespoň schopnost jejího pokrytí. S ohledem na terén a historii státu jsou možné operační a taktické směry ohrožení ČR především

³³ Usnesení Federálního shromáždění ČSFR č. 122 ze dne 20. března 1991.

³⁴ Československo svoji vojenskou doktrínu do té doby zformulovanou nikdy nemělo (s výjimkou pokusu v roce 1968), v materiálním slova smyslu však pochopitelně existovala a byla přímo vázaná na doktrínu SSSR.

³⁵ Konkrétně velitelstvím Spojených ozbrojených sil Varšavské smlouvy.

³⁶ Sládeček, M.; Štěpánek, K. : *Vojenská strategie*. Praha : Impuls, 1993.

v prostoru Moravské brány (z Rakouska i z Polska) a při hranici s Bavorskem. Zde se jedná o oblast mezi Smrčinami a Šumavou, tj. přibližně Chebsko, Tachovsko, Domažlicko³⁷.

V situaci, kdy reálně přestal existovat nepřítel při česko – německé hranici, a Československo přijalo politiku obrany do všech směrů, tak bylo nutné přizpůsobit armádu teoretickému ohrožení státu z kteréhokoliv směru. Nadměrná koncentrace vojenské síly v prostoru západních Čech se tím pádem stala neudržitelnou.

Dřívější výstavba armády byla také zcela podřízena potřebám útočné činnosti vedené v podmínkách použití zbraní hromadného ničení, navíc prostorově existovala jednoznačná vázanost na středoevropské válčiště. Po skončení studené války však měla být armáda připravena k plnění obranných úkolů, bez zbraní hromadného ničení a prostorovým limitem jí mělo být teritorium vlastního státu.

5.3 Reorganizace a redislokace československé armády v regionu

Hlavním zdrojem vojenských změn a také reakcí na mezinárodní události byla tzv. *reorganizace a redislokace* Československé armády. Rozhodla o ní Rada obrany státu v listopadu 1990, samotný proces probíhal v letech 1991 – 1992. Cílem bylo přizpůsobit celkovou strukturu armády nové politické a bezpečnostní situaci. Konkrétně to znamenalo přiblížení vojenských útvarů k výcvikovým prostorům, k leteckým základnám a k velkým městům. Dalším záměrem bylo efektivnější využívání armádního majetku i s ohledem na objekty a výcvikové prostory, které opustila sovětská armáda. Zároveň měla nová organizace odpovídat

³⁷ Jako další potenciální směry ohrožení pak autoři uvádějí: z Polska na Náchod a Hradec Králové, z Rakouska na České Budějovice a ze Saska na Ústí nad Labem. Na Slovensku představovala hlavní potenciální směr ohrožení jižní hranice s Maďarskem – kvůli terénu, historickým zkušenostem i přítomnosti sovětské armády v Maďarsku.

územní struktura Československa, tj. aby armáda byla rozmístěna pokud možno rovnoměrně po celém území státu³⁸.

Československo tak definitivně opustilo strategii založenou na soustředění většiny armády v západní části státu v blízkosti hranice se SRN (a zároveň NATO), která byla dosud vnímána jako hlavní potenciální směr vojenského konfliktu. V rámci tohoto procesu proto byly rušeny vojenské útvary dislokované především poblíž hranice s Bavorskem. Některé byly přemístovány na Slovensko, kde se nacházely do té doby hlavně týlová zařízení armády. Tamější *východní vojenský okruh* byl do té doby výrazně poddimenzován a v nových podmínkách, kdy měla armáda být schopna „obranu do všech směrů“, zde nebyl dostatek sil pro případnou teritoriální obranu.

Další skutečností je, že i když se česko – německá hranice stala nově v celé své délce zónou styku Československa s NATO³⁹, významnější bezpečnostní rizika přicházela z východu. Důvodem byla zejména skutečnost, že ČSFR sousedila se Sovětským svazem, který procházel složitým vývojem. Nejvíce se tato skutečnost projevila při pokusu o puč v Moskvě v srpnu 1991, kdy ČSFR přijala bezpečnostní opatření na východních hranicích a byli sem povoláni i vojáci a pohraničníci od útvarů z oblasti česko – německých hranic⁴⁰.

I po sjednocení Německa existoval ze strany Československa určitý rozdíl v přístupu k bezpečnostním rizikům na česko – bavorském a na česko - saském úseku hranice. Jak jsem zmínil, v bývalé NDR zůstávaly až do roku 1994 části Západní skupiny sovětských vojsk. V souvislosti s napjatou situací v SSSR a s jeho rozpadem tak ČSFR rozpracovávala i alternativu, že by se některé části tohoto sovětského kontingentu mohly chtít dostat do SSSR přes Československo⁴¹. Proto byla přijata i některá bezpečnostní opatření na česko – saské (a také

³⁸ Personální vývoj v resortu obrany. Praha: Ministerstvo obrany České republiky, 2002.

³⁹ Do roku 1991 dokonce stále ještě varšavské smlouvy a NATO.

⁴⁰ Na téma: Co se vaří na východě. A – Report, 1991, č. 35, str. 4 – 5.

na česko – polské) hranici a počet vojenských útvarů rušených u západních hranic se SRN byl na počátku 90. let podstatně vyšší, než v severních Čechách⁴².

V letech 1991 – 1992 byly zcela nebo částečně zrušeny tyto posádky v pohraničním regionu: Cheb, Holešov, Horažďovice, Strašice, Karlovy Vary, Teplice, Vimperk, Domažlice, Stříbro, Mariánské Lázně, Klatovy, Tachov⁴³. V roce 1991 byly také přemístěny útvary protivzdušné obrany státu (PVOS) z Janovic nad Úhlavou (okres Klatovy) do Rožnavy a ze Stříbra do Nitry. Na Slovensko ze západních Čech odcházeli ve větší míře slovenští vojáci, kteří zde sloužili. Zčásti se tak zmírňovala tvrdost vojenského života spočívající v nutnosti vykonávat službu tam, kde to armáda vyžaduje, tj. do roku 1989 hlavně v západní části země.

2. motostřelecká divize se sídlem v Sušici byla kompletně reorganizována, část jejích útvarů byla přeložena do jiných posádek, jak jsem již uvedl výše. V Janovicích nad Úhlavou, kde se dříve nacházel především útvar motostřelců, vznikla nově poddůstojnická škola pro výcvik řidičů bojových vozidel pěchoty. V Klatovech byl vojenský útvar zrušen v roce 1991, zdejší vojáci z povolání byli většinou přeloženi k jiným jednotkám. Areál kasáren armáda záhy pronajala soukromým podnikatelům, město však usilovalo o jeho získání. Armáda zde, byť se tak nedělo systémově, řešila mj. i sociální dopady reorganizace. Ve smlouvě o pronájmu ČSA totiž vyjednala klauzuli, že v bývalých kasárnách budou přednostně zaměstnány manželky vojáků z povolání⁴⁴.

V Domažlicích byl roku 1991 rušen vševojskový pluk, část zdejších kasáren byla pronajata soukromé firmě, zbytek posádky, který zde zůstal, byl z ekonomických důvodů soustředěn

⁴¹ Příliš neklidná hranice. A – Report, 1991, č. 35, str. 6 – 7.

⁴² I když hlavní vliv na to měla pochopitelně skutečnost, že koncentrace vojenských útvarů u bavorských hranic byla do té doby podstatně vyšší.

⁴³ Okruh bez závoje. A – Report, 1991, č. 10, str. 5.

⁴⁴ Experiment pod Černou věží. A – Report, 1991, č. 48, str. 4 – 5.

do jedné budovy⁴⁵. To odráželo jeden z významných prvků procesu redislokace, totiž snahu o ekonomičtější využívání armádních objektů. Ta byla, zejména kvůli snižování výdajů na obranu, nutností⁴⁶.

V karlovarské 20. motostřelecké divizi se změny nejvýrazněji dotkly posádek v Chebu, Karlových Varech a Mariánských Lázních. Pokud jde o další využití armádních objektů, byla zdejší situace ve srovnání s jinými místy lepší. V Karlových Varech, které jsou atraktivním lázeňským městem, měla o uvolňované nemovitosti zájem řada zejména soukromých subjektů. ČSA zde totiž využívala poměrně lukrativní budovy ve městě samém i v jeho okolí, jako např. zámek ve Stružné. Objevily se diskuze o tom, zda je vůbec vhodné, aby v lázeňském městě sídlila armáda, zdejší posádka však zůstala zachována, byť prošla podstatnou redukcí. Civilnímu sektoru (obecním úřadům) byly bez problémů předány objekty v menších obcích na Karlovarsku, řadu nemovitostí odkoupili soukromé osoby a firmy. Zredukovaný útvar byl soustředěn do jednoho areálu, kde zůstal až do konce 90. let.

Budovy, která armáda uvolňovala, byly v některých případech předávány obcím a městům k dalšímu využití. Další byly navraceny církvi, neboť armáda a pohraniční stráž zabraly i řadu kostelů a klášterů. Tak tomu bylo zejména v hraničním či zakázaném pásmu, kde byla kompletně vystěhována řada vesnic. Tyto stavby se nacházely po dlouholetém vojenském využívání zpravidla v dezolátním stavu. Část budov a pozemků se stala předmětem restitučních nároků a byla navracena původním majitelům.

Města zpravidla měla o armádní areály zájem, nechtěla je však koupit, protože by to pro ně bylo příliš zatěžující, navíc účetní hodnota objektů byla často nadnesená. Často také nebrala v úvahu zanedbanost, nutnost investic či ekologické zátěže spojené s kasárnami. Na druhé straně

⁴⁵ Likvidácia (po "domažlicky"). A – Report, 1991, č. 41, str. 4 – 5.

⁴⁶ Tzv. "mírová dividenda", kterou si Československo "vybíralo" po skončení studené války.

měla armáda s udržováním rozsáhlého majetku problémy. Přesto, že podstupovala rychlou a výraznou početní redukci personálu, musela s menšími lidskými zdroji provozovat nebo přinejmenším udržovat zejména množství nemovitostí, navíc ještě zvětšené o objekty přebírané od sovětské armády, která opouštěla Československo.

V atmosféře počátku 90. let podstatná část občanů i představitelů obcí rušení vojenských útvarů na svém území vítala. Odráželo to dobové vnímání armády, která se ještě nestihla výrazněji transformovat, a byla v očích veřejnosti příliš úzce spjata s komunistickou érou ČSLA, tudíž neměla velkou popularitu. Pragmatické otázky spojené s přítomností armády - jako ekonomický přínos pro obce či regiony, zdroj pracovních míst, popřípadě i kulturního života, nebyly zdaleka vnímány tak silně, jako tomu bylo v pozdějších letech nebo již v té době v sousedním Německu (zde dokonce i ve vztahu k cizí – americké armádě, když rušila část základen).

5.3.1 Vojenské újezdy a vojenské výcvikové prostory

Specifickou formou, kterou armáda zasahovala do fungování svého okolí, představují *vojenské újezdy* a v nich umístěné *vojenské výcvikové prostory* (VVP)⁴⁷. V Československu jich bylo počátkem 90. let čtrnáct, z toho tři v oblasti česko - německého pohraničí. Jednalo se o lokality Hradiště (330 km², okres Karlovy Vary), Dobrá Voda (170 km², okres Klatovy) a Mimoň - Ralsko (250km², okres Česká Lípa). 31. prosince 1991 bylo ukončeno užívání újezdů Dobrá Voda a Ralsko. Tento krok souvisel s odchodem sovětské armády, která především využívala

⁴⁷ Zřizované na základě zákona č. 169 / 1949 Sb. Termín „vojenský újezd“ představuje armádou spravovanou územní jednotku obdobnou samosprávné obci. „Vojenský výcvikový prostor“ je obecnější pojem, který označuje území využívané armádou k výcviku uvnitř vojenského újezdu.

VVP Ralsko i s procesem reorganizace a redislokace ČSA, která měla k dispozici VVP Dobrá Voda. vojenské újezdy a VVP, které měly být perspektivně zachovány, se nacházely převážně ve vnitrozemí nebo ve východní části země. Právě do jejich blízkosti byly překládány některé vojenské útvary ČSA⁴⁸.

Uvolňované vojenské prostory armáda v průběhu roku 1991 připravovala k předání civilnímu sektoru, probíhala zde kontrola budov i celého území. Od armády je následně převzaly okresní úřady ve spolupráci s obcemi. Federální ministerstvo obrany a Federální ministerstvo vnitra si však ponechaly právo na hospodaření s objekty, zařízeními a pozemky, které byly nutné k zajištění obrany státu.

Bývalý VVP Ralsko na Českolipsku, který opustila v roce 1991 sovětská armáda byl oproti ostatním uvolňovaným újezdům specifický. Většina VVP (jako třeba v případě zmíněné Dobré Vody na Klatovsku) byla územími, které sloužily převážně k výcviku armády. Proto zde zůstalo naprosté minimum civilního obyvatelstva a také počty vojáků, kteří tu pobývali dlouhodobě, nebyly vysoké, neboť cvičící jednotky sem dojížděly z útvarů dislokovaných v okolí.

Sovětská armáda ve VVP Ralsko však v tomto prostoru nejen cvičila, ale její vojáci zde byli i ubytováni a to včetně rodinných příslušníků. Fungovalo zde také zázemí v podobě obchodů či škol (obdobně jako v dalším "sovětském" VVP v Milovicích). Po odchodu Sovětů tak zde nezůstala pouze opuštěná krajina, ale také velké množství objektů a především panelových domů, kde sovětské vojáci bydleli. Využití tohoto prostoru proto bylo složitější. Vláda chtěla budovy i zdejší letiště privatizovat, část území nárokoval v restitučním řízení rod Valdštejnů. Nakonec se však nepodařilo privatizaci uskutečnit, stejně tak restituční nároky Valdštejnů byly neúspěšné. Bývalý VVP má proto dodnes převážně podobu pusté krajiny, ve které zároveň zůstává

⁴⁸ Základní fakta o Československé armádě. Praha : Správa pro styk s veřejností Federálního ministerstva obrany, 1991.

i opuštěné „město duchů“⁴⁹.

Na Karlovarsku zůstal zachován vojenský újezd s VVP Hradiště v oblasti Doupovských hor, který slouží armádě dodnes. Od 90. let jej využívají především útvary armády v Radošově (sídlí přímo ve VVP) a v Žatci. Zároveň začal sloužit i pro vojenská cvičení armád NATO, ať již ve spolupráci s *Armádou České republiky* (AČR) nebo čistě pro zahraniční jednotky států, které si část prostoru pronajmou⁵⁰. Tento újezd byl již na počátku 90. let částečně zpřístupněn veřejnosti, armáda však v důsledku toho musela řešit problémy s narušováním výcvikového prostoru nebo s krádežemi majetku ve zpřístupněných oblastech.

Zkušenosti z vojenských újezdů obecně ukazují, že se jedná o pozoruhodná teritoria z hlediska ekologie. Na jedné straně byla tato území intenzivně využívána armádou, tj. ničena těžkou technikou, střelbou apod. Na straně druhé jsou však některé jejich části nedotčené civilizací a moderními fenomény jako je turismus, používání chemických prostředků v zemědělství nebo automobilová doprava. Patří proto mezi nejzachovalejší území v Evropě⁵¹.

5.4 Vojenské změny v Německu

Německo prošlo po roce 1989 značnou bezpečnostní a vojenskou proměnou – zejména v souvislosti se Smlouvou o KOS a se Smlouvou 2 + 4. Národní lidová armáda někdejší NDR byla sloučena s armádou původní SRN - Bundeswehrem. Podstatná část vojáků NVA byla propuštěna, zejména proto, že nevyhovovala nárokům, které Bundeswehr, měl – ať již co se týče výkonnosti nebo politických důvodů (spjatost s komunistickým režimem). Z území bývalé NDR odcházela v letech 1990 – 1994 sovětská armáda.

⁴⁹ Špašný, D.; Suchomel, M.: Lidé a ruiny aneb život bývalého vojenského prostoru Ralsko. Transkript filmu – dostupné z www.zanikleobce.cz.

⁵⁰ Hejtmanské listy, 1. dubna 2003 – dostupné z <http://www.obcekk.cz>.

⁵¹ Mohlo by vás zajímat o Československé armádě. Praha: Ministerstvo obrany, 1992.

V reakci na to a v souladu se Smlouvou o KOS snižovala svoji přítomnost také americká armáda dislokovaná v západních spolkových zemích, z toho ve velké míře i ve východním Bavorsku při hranicích s Československem. Hlavní vlna rušení amerických základen v SRN začala na základě rozhodnutí prezidenta Spojených států v roce 1992. V té době již byly odsunuty jednotky sovětské armády z Československa (i z Polska a Maďarska) a také významná část sovětského kontingentu na východě Německa. Tím pádem se snížilo i opodstatnění masivní vojenské přítomnosti USA v regionu. Americká armáda však v SRN v menším počtu zůstala a dodnes je dislokována i poblíž česko – německých hranic (mj. v okolí zmíněného výcvikového prostoru Grafenwöhr v Horní Falci).

6. Změny v ostraze státních hranic po roce 1989

6.1 Změny v ostraze státních hranic v Československu

Ke změně poměrů na česko - německé hranici došlo přímo v terénu záhy po "sametové revoluci" v Československu. Již 23. prosince 1989 začaly práce na odstraňování drátěných zátarasů, které do té doby tvořily železnou oponu. Její likvidace pak byla definitivně provedena v průběhu roku 1990⁵². Ostatní změny v ostraze státních hranic probíhaly pomaleji. Pohraniční stráž byla reorganizována na *Pohraniční policii*⁵³, výkon služby na hranicích tak postupně přebírali policisté, do značné míry však ještě zůstával záležitostí vojáků základní služby.

Na plně profesionální ostrahu hranic s Německem se přecházelo od roku 1991, tento proces trval až do roku 1993⁵⁴.

S nástupem demokratického režimu v Československu (a v bývalé NDR) se proměnila i úloha pohraničnicků. Dříve měli především bránit v přechodu "zelené hranice" emigrantům, kterými byli většinou vlastní občané, případně občané jiných socialistických států. Kromě toho měla pohraniční stráž kontrolovat hraniční přechody a především vykonávat rozvědnou a kontrarozvědnou zpravodajskou činnost. To obnášelo monitorování pohraničních složek i armád v sousedních státech, mapování úřadoven hraniční policie a zpravodajských služeb, zprávy a poznatky vojenského charakteru z pohraničí Bavorska a Rakouska, od poloviny 70. let také informace o eventuálním rozmístění vojenských raket.

Nové pohraniční policii zůstaly jako hlavní úkoly kontrola hraničních přechodů a ostraha "zelené hranice", v mnohem větší míře ale také boj s příhraniční a přeshraniční kriminalitou.

⁵² Jílek, T.; Jílková, A. : Železná opona : česko-bavorská hranice 1948-1989. Plzeň: Západočeská univerzita, 2002.

⁵³ Někdy byla také označována jako "vojska Federálního ministerstva vnitra".

⁵⁴ Železná Ruda bez železné opony. A - Report, 1991, č. 34, str. 3.

Emigrace československých občanů do SRN po roce 1989 z pochopitelných důvodů ustala, pohraniční jednotky se však musely potýkat s novým fenoménem, totiž s migranty z jiných zemí (zejména z nestabilních či chudých oblastí Evropy - z Rumunska, Jugoslávie či SSSR), kteří se pokoušeli ilegálně překročit hranice do Německa, aby tam požádali o azyl. Celkově se měnil systém z vojenského způsobu střežení hranic i fungování jednotek na policejní způsob práce⁵⁵.

Zrušení Pohraniční stráže znamenalo odchod významné polovojenské organizace z hranic. Ostraha hranic se stala jednou z normálních činností policie, jejíž řady se rozrostly, protože k ní přešla část někdejších pohraničnicků. Tato "normalizace", stejně jako rovnoměrné rozložení ve všech pohraničních okresech a v zásadě stejný význam přikládán všem hranicím (tj. nejen s Německem), však přispěly ke snížení napětí v česko - německém pohraničí.

Kasárna, která dříve PS využívala, se zpravidla nacházela v hraničním pásmu a značná část jich po zrušení PS a "vojenského" způsobu střežení hranic zůstala prázdná. V 70. a 80. letech byly postaveny i novější areály posádek PS mimo území hraničního pásma (v blízkosti větších měst). Také v těchto případech někdy přetrvávají problémy s jejich využitím, navzdory lepší lokalitě ve srovnání s hraničním pásmem⁵⁶. Důvodem jsou zejména právní omezení a administrativní překážky ze strany státu, který je jejich vlastníkem. Obce a města o ně zájem zpravidla měly, ale jejich finanční možnosti jsou obdobně limitované jako u bývalých armádních kasáren

⁵⁵ Dvořáček, Z. : Základy činnosti policejních služeb Služba kriminální policie a vyšetřování Cizinecká a pohraniční policie.

⁵⁶ Jílek, T.; Jílková, A. : Železná opona : česko-bavorská hranice 1948-1989. Plzeň: Západočeská univerzita, 2002.

6.2 Změny v ostraze státních hranic v Německu

Ostrahu hranic ve Spolkové republice Německo vykonává ozbrojená policejní složka *Spolková ochrana hranic (Bundesgrenzschutz; BGS)*. Česko - německá hranice před rokem 1989 však byla střežena zvláštní policejní složkou spolkové země Bavorsko - *Bavorskou hraniční policií (Bayerische Grenzpolizei; BGP)*. Ta působila na všech vnějších hranicích Bavorska (tj. i s Rakouskem, Švýcarskem a NDR). Nejednalo se tedy o specifikum vůči Československu, ale o období dalších bavorských "jedinečností" v rámci SRN. Na základě dohody mezi spolkovou a bavorskou vládou z roku 1953 měla BGP stejné úkoly a pravomoci jako BGS. Její hlavní úlohou tedy byla ochrana "zelené hranice" a kontrola hraničních přechodů.

V roce 1992 došlo k úpravě kompetencí mezi Bavorskem a spolkovou vládou a úkoly BGP byly předány Spolkové ochraně hranic. Bavorská hraniční policie poté pouze prováděla kontroly na silničních a hraničních přechodech mezi Českou republikou a Bavorskem⁵⁷. Na saské hranici vystřídal jednotky Pohraničního vojska NVA rovněž běžné policejní složky Spolkové ochrany hranic (BGS).

⁵⁷ Kuržeja, J. : Činnost cizinecké a pohraniční policie I, II. Praha: Policejní akademie, 2002.

Závěr

Ve své práci jsem rozebral bezpečnostní vývoj česko – německého pohraničí a jeho dopady na život obyvatel. Mohu proto odpovědět na otázky, které jsem si položil v úvodu. První otázkou, kterou jsem se zabýval, byl bezpečnostní význam regionu na konci studené války a role armád a pohraničnicků: Česko – německé pohraničí mělo před rokem 1989 značný bezpečnostní význam jakožto oblast dotyku hranic východního a západního bloku. ČSLA měla v každém příhraničním okrese podél hranice se SRN minimálně jeden pluk - součást tzv. vševojskových (tj. bojových) divizí. Tyto jednotky byly připravovány k tomu, aby společně se sovětskou armádou dislokovanou v ČSSR a NDR a s národní lidovou armádou dokázaly dobýt území SRN a západní Evropy.

V severní části pohraničí – při hranici se spřátelenou NDR byly rozmístěny téměř výhradně útvary ČSLA, které patřily ke speciálním druhům vojsk – radiotechnici, ženisté, spojovací vojsko apod., tedy nikoliv bojové jednotky. Tato oblast však byla výrazněji než západní Čechy dotčena přítomností sovětské armády. Jejím úkolem bylo čelit případným pokusům o změnu režimu v ČSSR, kromě toho se s ní počítalo také v eventuální vojenské operaci Varšavské smlouvy v prostoru SRN a v západní Evropě.

V SRN existovala srovnatelná protiváha vojenské koncentrace v Československu. V Bavorsku byly dislokovány součásti několika divizí Bundeswehru a také jednotky americké armády. NATO, jehož byla SRN členem, zde uplatňovalo vůči východnímu bloku tzv. strategii předsunuté obrany.

ČSLA i SA využívaly v regionu několik vojenských výcvikových prostorů o celkové rozloze v řádu stovek km², které byly zakázanými oblastmi, tzn. veřejnosti zcela nepřístupné. Část

původních obcí v těchto prostorech byla vystěhována, některé byly zničeny záhy, další pak dlouholetým vojenským využíváním.

Pokud jde o roli pohraničnicků: Na hranicích se SRN fungovala tzv. „železná opona“, tj. propracovaný systém železných překážek, který bránil překračování československých hranic směrem na západ. Dalším opatřením byl zvláštní pohraniční režim, kdy existovalo tzv. zakázané pásmo a hraniční pásmo. Hranici střežila vojensky organizovaná Pohraniční stráž. Hraniční režim vůči NDR se oproti západním oblastem země od roku 1966 lišil, ostrahu hranice zde vykonávala Veřejná bezpečnost, tedy policejní sbor. V NDR hranice s Československem střežilo Pohraniční vojsko - součást armády, ale jeho dislokace zde nebyla příliš masivní. Pokud jde o SRN, hranice s Československem pro ni byla důležitá z vojenského hlediska, ostrahu státní hranice zde však zajišťovala policejní složka – spolková ochrana hranic.

V rámci další otázky jsem zkoumal, jak se bezpečnostní situace před rokem 1989 promítala do života obyvatel regionu: Zejména existence hraničních pásem a vojenských výcvikových prostorů znamenala bezprostřední omezení pro obyvatele daných oblastí. Došlo zde k vystěhování velké části obyvatel, k likvidaci řady nemovitostí i celých vystěhovaných obcí. Část budov nebo dřívějších vesnic využívala pohraniční stráž nebo ČSLA. Zároveň zde byl výrazně omezen, popř. zakázán pohyb lidí. PS i ČSLA se však snažily o kompenzaci těchto nevýhod, především proto, aby získaly místní obyvatele na svoji stranu a mohly je využít při svojí činnosti.

Dále jsem se zabýval změnou pozice regionu v reakci na konec studené války a vývojem přítomnosti armád a pohraničních jednotek: Pro sledovanou oblast mělo význam zejména sjednocení Německa v roce 1990 a podpis odzbrojovací Smlouvy o konvenčních ozbrojených silách v Evropě téhož roku. Ta byla základem odzbrojení v celé Evropě, které se významně dotklo i česko – německého pohraničí. Na počátku 90. let došlo k početní redukci československé

armády, co se týče vojenského personálu i zbraní a techniky, zejména těch s ofenzivním potenciálem, jež byly ve velké míře rozmístěny právě zde. Armáda někdejší NDR byla sloučena s Bundeswehrem, jehož stavy se také výrazně snížily, hlavně na základě Smlouvy o KOS.

Po roce 1992 se snížil i počet amerických vojáků v SRN.

Z Československa se zcela stáhla sovětská armáda, tento proces proběhl poměrně hladce a přispěl ke stabilizaci bezpečnostní situace regionu i celé země. Sovětské jednotky z bývalé NDR byly odsunovány postupně až do roku 1994.

V reakci na celkovou proměnu vojenské a bezpečnostní situace prošla československá armáda v letech 1991 – 1992 procesem reorganizace a redislokace, který se výrazně dotkl zejména západočeské části pohraničí.

Co se týče pohraničních jednotek: Ostraha státních hranic v Československu prošla po roce 1989 výraznou reformou. V průběhu roku 1990 byly definitivně odstraněny dráty a zábrany na česko – německé hranici a uvolněn pohyb obyvatel v příhraničních pásmech. Vojensky organizovaná Pohraniční stráž se přeměnila na Pohraniční policii, ta byla dislokována rovnoměrně podél všech hranic země, čímž se snížila koncentrace pohraničnicků na hranicích se SRN. Obdobný proces proběhl i na území bývalé NDR.

Poslední otázkou bylo, jak se změny bezpečnostní situace po roce 1989 promítly do života obyvatel regionu: Podstatná část vojenských posádek, zejména v západních Čechách, byla zrušena či výrazně zmenšena, armáda i dotčené obce a města řešily otázku dalšího využití uvolňovaných kasáren či vojenských výcvikových prostorů. Obyvatelé těchto obcí odchod armády často vítali, dotčené lokality se však zpravidla potýkaly s následnými ekonomickými problémy. Zejména menší obce měly potíže s nalezením odpovídajícího využití pro rozsáhlé areály opuštěných kasáren, situaci také komplikovaly složité podmínky pro převod majetku ze státu na obce.

Celkově se zmenšil bezpečnostní význam regionu, snížilo se napětí mezi oběma státy a minimalizovalo nebezpečí vojenského konfliktu. Proběhla částečná, ale přesto masivní demilitarizace. Na česko – německé hranici byla zrušena železná opona a na obou stranách ji začaly střežit policejní jednotky v míře obvyklé pro státy, které jsou navzájem přátelské. Negativní dopady přítomnosti a činnosti armád i pohraničnicků se výrazně snížily, některé oblasti regionu ale musely čelit zejména ekonomickým problémům, které byly spojeny s odchodem armády.

Summary

Transformation of the Czech - German borderland after 1989 (from the security point of view)

During the cold war the Czech - German borderland was a space of contact between the eastern bloc and the western bloc (Warsaw pact and NATO). Therefore there was a high concentration of the troops of the Czechoslovak army and particularly Soviet army too on the Czechoslovak side of the border. In the Federal Republic of Germany there was a similarly massive dislocation of the troops of the Bundeswehr as well as of the US Army.

The Czechoslovak and the Soviet troops in Czechoslovakia were trained to be able to seize Germany and the rest of Western Europe. Therefore NATO declared the „forward strategy“ towards the eastern bloc.

Czechoslovakia built at the border to the FRG a system protecting it from people who wanted to cross the border to the west – the so called iron curtain. There were also prohibited areas along the border, where people were forced to leave their homes. For those who were allowed to stay, there were many restrictions. These people collaborated with the border troops very often and helped to find or to stop those who intended to get to the Western Germany.

After the collapse of communism in 1989 the important security changes occurred which had a strong impact to the region. Germany was reunited, both the Czechoslovak and the German part of the borderland were significantly demilitarized. Until 1994 the Soviet troops were completely removed from the area. The total size of the Bundeswehr as of the Czechoslovak army were reduced. After 1992 a part of the American troops in Germany also left the region.

The iron curtain was definitively removed in 1990, the prohibited areas were canceled.

The Czechoslovak border troops were transformed into the border police, which started to protect all borders of the country equably without any special measures towards Germany. The same process occurred also in the former German Democratic Republic.

The withdrawal of the Czechoslovak army influenced the life of the people in the region significantly. Many of them welcomed that fact, nevertheless there were economic problems in those municipalities which earlier lived from the presence of the army. There were also troubles with the conversion of the former barracks into the new forms of utilization.

On the whole a significant security changes occurred in the region after 1989. The numbers of the troops were reduced, the danger of war in this area was minimized. The iron curtain was replaced by a normal system of protecting the borders between two friendly states. The life of people in the borderland got almost normal, some towns had to face economic problems after the troops left their area.

Seznam pramenů a literatury:

Prameny

Bílá kniha o obraně České republiky. Praha: Ministerstvo obrany, 1995.

Smlouva o konvenčních ozbrojených silách v Evropě

Vertrag über die abschließende Regelung in bezug auf Deutschland

Vojenská doktrína ČSFR

Literatura

Bezpečnostní politika České republiky. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1996.

Blackwill, F.; Larrabee, F. S. (eds.): Conventional Arms Control and East – West Security. Oxford : Clarendon Press, 1989.

Dvořáček, Z.: Základy činnosti policejních služeb. Služba kriminální policie a vyšetřování Cizinecká a pohraniční policie. Praha: Policejní akademie, 2001.

Jílek, T.; Jílková, A.: Železná opona: česko-bavorská hranice 1948-1989. Plzeň: Západočeská univerzita, 2002.

Kuržeja, J.: Činnost cizinecké a pohraniční policie I. Praha: Policejní akademie, 2002.

Kuržeja, J.: Cizinecká a pohraniční policie II. Praha: Policejní akademie České republiky, 2002.

Mohlo by vás zajímat o Československé armádě. Praha: Ministerstvo obrany, 1992.

Nálevka, V.: Světová politika ve 20. století 2. Praha: Aleš Skřivan ml., 2000.

Navara, L.: Příběhy železné opony. Brno: Host, 2004.

Ozbrojené síly v mírovém půlstoletí: sborník příspěvků z mezinárodní konference: Brno 19. – 22. června 1995. Praha: Impuls, 1996.

Pecka, J.: Kronika odsunu sovětských vojsk z Československa 1989 - 1991. Praha: ÚSD AV ČR, 1993.

Pecka, J.: Sovětská vojska v československém vývoji 1968 – 1991. Praha: ÚSD AV ČR.

Personální vývoj v resortu obrany. Praha: Ministerstvo obrany České republiky, 2002.

Pulec, M.: Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Praha: Úřad pro dokumentaci a vyšetřování, 2006.

Sládeček, M.; Štěpánek, K.: Vojenská strategie. Praha: Impuls, 1993.

Svoboda, O.: Stručný slovník vojenství. Praha: Naše vojsko, 1984.

Vavroušek, J.: Zelení dragouni aneb o hranici trochu jinak. Třebíč: Radek Veselý, 2003.

Weis, F.; Běhounek, L.: Stručný přehled dějin Pohraniční stráže. Praha: Naše vojsko, 1986.

Základní fakta o Československé armádě. Praha: Správa pro styk s veřejností Federálního ministerstva obrany, 1991.

Základní fakta o Československé armádě, č.1. Praha: Správa pro styk s veřejností Federálního ministerstva obrany, 1992.

Základní fakta o Československé armádě, č.2. Praha: Správa pro styk s veřejností Federálního ministerstva obrany, 1992.

Zeman, P.: Česká bezpečnostní terminologie. Výklad základních pojmů. Brno: Masarykova univerzita, 2002.

Periodický tisk

Experiment pod Černou věží. A – Report, 1991, č. 48, str. 4 – 5.

Likvidácia (po “domažlicky”). A – Report, 1991, č. 41, str. 4 – 5.

Madry, J.: Sovětské zájmy v pojetí obrany Československa (1965 – 1970), Historie a vojenství, 1992, č. 5, str. 126 – 140.

Motýl, I.: Ráj, tajnosti a atomovka za městem, Týden, 2005, č. 31, str. 14 – 18.

Na téma: Co se vaří na východě. A – Report, 1991, č. 35, str. 4 – 5.

Okruh bez závoje. A – Report, 1991, č. 10, str. 5.

Paulík, J.: Rozmístění sovětských intervenčních jednotek v Československu a jeho důsledky, Historie a vojenství, 1994, č. 1, str. 37 – 76.

Příliš neklidná hranice. A – Report, 1991, č. 35, str. 6 – 7.

Železná Ruda bez železné opony. A - Report, 1991, č. 34, str. 3.

Internet

Československé vojenství - www.vojenstvi.kvalitne.cz

Deutsches historisches Museum - www.dhm.cz

Hejtmanské listy - <http://www.obcekk.cz>

Zaniklé obce - www.zanikleobce.cz

Seznam zkratk

BGP = Bayerische Grenzpolizei (bavorská pohraniční policie)

BGS = Bundesgrenzschutz (spolková ochrana hranic)

ČSA = Československá armáda

ČSLA = Československá lidová armáda

FS = Finanční stráž

KBSE = Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě

KOS = Konvenční ozbrojené síly

NVA = Nationale Volksarmee (národní lidová armáda)

ONV = Okresní národní výbor

PPS = Pomocník Pohraniční stráže

PS = Pohraniční stráž

PVOS = Protivzdušná obrana státu

SED = Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (Jednotná socialistická strana Německa)

SNB = Sbor národní bezpečnosti

SOS = Stráž obrany státu

SPD = Sozialdemokratische Partei Deutschlands (Sociálně demokratická strana Německa)

VB = Veřejná bezpečnost

VVO = Východní vojenský okruh

VS = Varšavská smlouva

VVP = Vojenský výcvikový prostor

ZVO = Západní vojenský okruh